

Buca Konutlarında Mahremiyet Düzeyi*

Sevde Korkmaz - Emine Köseoğlu

Buca, İzmir'in tarihinde ve fiziksel yapısında özel bir yeri olan bir yerleşimdir. Tarihsel süreç içerisinde toplumların kırılma noktasını oluşturan savaş sonrası göçler, endüstri devrimi gibi siyasi ve ekonomik olaylar Buca yerleşiminin oluşumunu etkilemiştir. Buca'nın toplumsal yapısı değişik ırk ve mezheplere ait birçok etnik grubu barındırır. Bu toplumsal yapı içinde Türk, Rum, Ermeni ve Musevilerin yaşam tarzlarının birbirine yakın olduğu, Avrupalı tüccarların oluşturduğu Levantenlerin ise, bu gruptan daha farklı, Avrupalı bir yaşam tarzına sahip oldukları konut yapılarındaki farklılıklardan anlaşılmıştır.

Yerleşimin fiziksel gelişimine ilişkin Erpi (1987), "kuzeyden güneye gelişim göstermektedir" tanımlamasını yapmaktadır. Tarihsel yerleşim geneline bakıldığında, güney alanlarda gerek mimari kurguları, gerekse sistem ve malzeme tercihleri (yığma sistem ve kâgir malzeme) ile Batılı bir mimari yaklaşım gözlenmektedir. Güneyde konumlanmış Levantenler ile Rum, Musevi ve Ermeni azınlığın birlikte oluşturdukları bu mimari doku günümüzde de hissedilir niteliktedir. Yerleşimin kuzey yönünde yer aldığı bilinen Türk yaşama alanlarına ait ahşap yapılardan oluşan mimari dokunun ise süreç içinde yok olduğu gözlemlenmiştir. Erpi (1987), bu durumun Türk-Müslüman toplumunun içine kapalı küçük topluluklar halinde gerek Anadolu gerekse Batı ile kopuk bir yaşantı sürdürmelerinden kaynaklandığını ifade etmiştir.

Kültür tarafından tanımlanan farklı gruplar için farklı seçimler söz konusudur. Gerçekte insanlar, örneğin konut gibi bir çevre seçtikleri zaman, sadece en geniş kapsamıyla özel bir ortamlar sistemini değil, aynı zamanda bu sistemlerin özel çevresel kalitesini de seçmiş olurlar; yolda geçen zamanı, konutun büyüklüğünü ve tipini, semti, konutların kalitesini, komşuların toplumsal niteliklerini de dikkate alırlar (Rapoport, 2004).

Buca'da aynı dönemde yaşayan etnik grupların kültürel ve sosyal yaşam biçimleri de konut seçimlerini etkilemiş, konutların mekân kullanım

ve mahremiyet kademelenmelerini oluşturmuş, fiziksel çevre ile bağlarını kurgulamıştır.

Her konut, kullanıcının istek ve ihtiyaçlarına cevap verebilmeli ve mahremiyet gereksinimlerini karşılayabilmelidir. Mahremiyet gereksinimleri kültürün alt bileşenleri olan inançlar, yaşam biçimleri, gelenekler gibi faktörlerle ilişkilidir.

Buca konutlarının biçimlenmesinde özellikle mahremiyet olgusu çok önemli bir etken olmuştur. Buca toplumunun, kendi kültürünü yaşadığı mekâna yansıtmasıyla gündelik yaşantıda farklı mahremiyet gereksinimleri oluşmuş ve bu gereksinimler Buca konutlarının, sokaklarının kısacası kent dokusunun biçimlenmesinde önemli bir rol oynamıştır. Bunun yanı sıra iklimsel koşullar, yapı malzeme ve teknolojisi gibi çevresel faktörlerin de etkisi unutulmamalıdır.

Makalenin amacı, Buca'da mahremiyet olgusunun yerel halka ait konutlar özelinde konut girişlerinin ve konut cephelerinin sokak ile olan ilişkileri bağlamında oluşum biçimlerini belirlemektir.

Mahremiyet

Rapoport'a göre (1977) mahremiyet, etkileşimleri kontrol etme ve istenmeyen etkileşimleri gerektirebilme yeteneğidir.

Mahremiyet insani bir gereksinimdir; çünkü her zaman tercih edilmeyen ilişkilerden kaçınmak istenmiştir ve karşılıklı ilişkilerin ve haber akışının kontrol altında tutulması gerekmiştir.

Burada değişen, "karşılıklı ilişki" ve "istenmeyen" ile neyin tanımlandığı, hangi farklı usullerin belirginleştiği ve devreye giren mekanizmalardır. Bunlara daha sonra kurallar ve usuller, zamanın örgütlenmesi, yerleştirme, fiziksel elemanların kullanımı, psikolojik öğeler katılır. Sonuç olarak çok farklı kentsel dokular gibi görünen şeyler, sadece istenmeyen karşılıklı ilişkileri kontrol etmenin farklı bir yolu olarak gösterilebilir (Rapoport, 2004).

Mahremiyet, kişilerin veya grupların diğerleriyle olan etkileşiminde kişisel sınırları belirleyen, yakınlık ve uzaklık mesafelerini düzenleyen, sürekli değişim halinde olan bir süreçtir.

Mahremiyetin düzenlenmesi kişisel alan, psiko-sosyal alan ve sözlü-sözsüz davranış içeren davranışsal mekanizmaların yönetilmesiyle sağlanır. Kişiler davranışsal mekanizmalarını, anlık etkileşimlerine göre ayarlarlar. Birbirleri arasındaki fiziksel mesafeyi düzenlerler. Mahremiyetin düzenlenmesi sosyal etkileşimi de sağlar. Yakınlığımızı veya uzaklığımızı, ulaşılabilirliğimizi veya ulaşılabilirliğimizi ayarlayarak, başkalarıyla olan sosyal etkileşim mesafemizi istediğimiz düzeye getirebiliriz (Altman ve Chemers, 1986).

Mahremiyet ve kültürler arasındaki ilişkiyi gösteren bir çalışmada, aile bireylerinin birbirlerine ve yabancılarla karşı davranışları incelenmiş, farklı kültürlerdeki insanların mahremiyet düzeylerinin aynı olmadığı görülmüştür (Altman ve Chemers, 1986).

Mahremiyetin düzenlenmesine yardımcı olan mekanizmalar Şekil 1'de kişisel alan, psiko-sosyal alan, sözlü-sözsüz davranış mekanizmaları olarak belirtilmiştir.

Kişisel alan mekanizması kişisel mesafe olarak tanımlanabilir. Toplumsal etkileşimi sağlayan önemli bir yol da insanlarla olan mesafemizdir. Mesafenin yakınlığı veya uzaklığı bizi sosyal olarak daha fazla ya da daha az ulaşılabilir yapar. Sommer (1969), kişisel alanı insanları fiziksel olarak kuşatan, kimsenin giremediği görülmez sınırlar olarak tanımlamaktadır (Altman ve Chemers, 1986).

Psiko-sosyal alan mekanizması, yaşamın her aşamasında vardır; örneğin, bir ülkenin sınırlarını çevrelemesi, bireysel ve askerî kuvvetlere karşı kendini korumak istemesi gibi. Psiko-sosyal alan insanların sahip olduğu ya da kontrol edemediği nesne ve alanlarla olan ilişkisini kapsar. Nesneden odalara, evlere, küçük yüzölçümlü alanlara ve tüm ülkeye göre psiko-sosyal alan farklılık gösterebilir (Altman ve Chemers, 1986).

Toplumda yer alan farklı kültürel altyapıya sahip grupların kent içindeki psiko-sosyal alanları, aile bireylerinin ise konut içindeki psiko-sosyal alanları belirlediğini düşünebiliriz.

Sözlü-sözsüz davranış mekanizması; kişisel mesafenin ayarlanmasını, psiko-sosyal alanın oluşmasını ve mahremiyeti sağlar. Resmî durumlarda sözlü anlatımın bir kombinasyonu seçilir, bu kombinasyonu ses tonu, vücut dili ve kültürel deneyimler, yakınlık ve uzaklık belirler. Resmî olmayan bir durumda ise değişik davranış mekanizmalarının karışımı ortaya konur. Bu mekanizmaların karışımı sosyal ilişkilere göre farklılık gösterir. Yabancılarla karşı farklı, aile ve

arkadaşlara göre daha farklı bir davranış sergilenir (Altman ve Chemers, 1986).

Buca

İzmir'in 9 km. güneydoğusundaki banliyösü iken bugün genişleyen metropoliten alan içinde kalmış olan Buca, Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminde, çoğunluğunu Rumların oluşturduğu Hıristiyan yerli azınlıklarla Levanten diye anılan yabancı uyruklu zengin iş adamları ve ailelerinin yaşadıkları bir yerleşme olagelmıştır (Erpi, 1987).

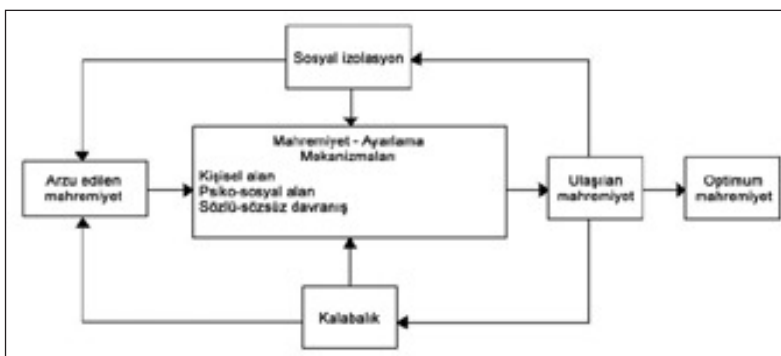
Erpi (1987), bu yerleşmenin ne zaman ve kimin tarafından kurulduğu hakkında elimizdeki bilgilerin yetersiz olduğunu, fakat Roma ve Bizans çağlarında mevcut olduğuna dair kayıtlara rastlanıldığını ifade etmiştir.

Kangözü, Kozağacı civarında tuğla, işlenmiş mermer parçaları, kırılmış sütunlar, üzerinde Bizans haçı kabartmaları bulunan sütun başlıkları, Antik Artemis mabedine ait olduğu sanılan mermer yer döşemeleri, yine Kangözü vadisindeki mağaralarda Bizans dönemine ait mermer masa ve oturma yerleri, insan kemikleriyle dolu testiler, Forbes köşkü civarında Bizans sikkeleri ortaya çıkarılmıştır (Erpi, 1987).

17. yüzyılda güçlenmeye başlayan sömürgecilik akımı, 18. yüzyıl ortalarından sonra hızlanmıştır. İngiltere anayurdu, endüstri devriminin başlamasıyla bir ekonomik ve sosyal bunalım içerisindeydi. Böylece yaşamın güçleştiği İngiltere halkı için sömürge ya da yarı sömürge ülkelerine göç ederek orada iş tutmak, 19. yüzyılda artık bir gelenek haline gelmiştir. Bir yüzyıl önceki sürgün politikası artık yerini, hükümetlerce desteklenen bir göç politikasına bırakmıştır (Erpi, 1987).

Buca'daki Rum nüfusunun belli zamanlarda ve bazı olayların etkisiyle dalga dalga geliştiği görülmektedir. 1770'ten sonra Mora'daki Orlof isyanından kaçarak Mora'dan ve Ege adalarından Anadolu'ya göçen 60.000 kadar nüfus İzmir yöresindeki köylerde ve bu arada Haçlar ve Buca'da yerleşmiştir. Benzer türde bir ikinci göç olayı 1826-1827'de İbrahim Paşa'nın Mo-

Şekil 1. Mahremiyet davranışı. (Altman ve Chemers, 1986)

ra'daki isyanı bastırmasını izleyen tarihlerde tekrarlanmıştır. 1821'de Yunanlıların başlattığı, Balkan ülkelerinin Osmanlı İmparatorluğu'ndan kopma hareketi ile birlikte, bu yöreden Anadolu'ya göçlerin başladığını biliyoruz. 1877-1878'de Bulgarlar tarafından Bulgaristan'daki Türklere karşı girişilen şiddet eylemleriyle birlikte bu göçler kitle göçüne dönüşmüştür. 1912-1913 Balkan savaşında bu hareket daha da hızlanmıştır. Bu dönemlerde Rumeli göçmenlerinden küçük bir grubun Buca'ya gelerek Tıngırtepe eteklerinde yerleştikleri sanılmaktadır (Erpi, 1987).

Cumhuriyet döneminde 1950'li yıllara kadar Buca eski kentsel yapısını ve ölçeğini koru-

Şekil 2-3. Cumbasız ve cumbalı Buca evi örnekleri.

muş, Aşağı Mahalle daha çok memur, iş adamı aileleri, Yukarı Mahalle ise genellikle tarımla uğraşan göçmen kesimin yerleşme alanları olarak yaşamını sürdürmüştür.

Buca'nın Türk kesimin hakkındaki bilgiler yeterli olmaktan çok uzaktır. Müslüman Türklerin Yukarı Mahalle'de Tıngırtepe eteklerinde oturdukları bilinmektedir. Slaars 1868'de Buca'da Müslüman Mezarlığı ve camiden söz etmektedir. Fakat ifadesi belirsizdir (Erpi, 1987).

Buca'nın, tarihinde yaşadığı en önemli değişim demiryolu hattı ile kente bağlanmasıdır. 1860 yılında İngiliz Aydın Demiryolu Şirketi tarafından, Türkiye'nin ilk iki demiryolu bağlantısından biri olan İzmir-Aydın tren yolunun Buca'ya uzatılmasıdır. Bundan sonra bu şirketin üst düzey yöneticilerinin Buca'ya yerleşmesiyle banliyönün yaşantısı daha da canlanmıştır (Erpi, 1987).

Buca'da Konut

Buca konutları iki gruba ayrılabilir: Birinci grupta, çoğunluğunu Rum, Musevi ve Ermeni azınlığın oluşturduğu, başta Sakız üslubundakiler olmak üzere yerli halka ait konutlar yer almaktadır (Erpi, 1987). Bu konutları da taşıdıkları mimari ifadelerle göre Buca evi, cumbalı tür, iki katlı cumbasız tür, tek katlı tür, bir buçuk katlı yaygın cephe tür, çarpık planlı köşe yapıları, hiçbir türe girmeyen yapılar olarak sınıflandırabiliriz.

İkinci grupta ise yabancı uyruklu olup İzmir'de yerleşmiş Levanten aileleri tarafından yapılan malikâneler yer almaktadır (Erpi, 1987).

Yerli Halka (Rum, Musevi, Ermeni) Ait Konutlar

Buca'nın kentsel dokusunu büyük çoğunlukla Sakız üslubundaki bu birinci grup evler oluşturmaktadır. Evlerin bazılarında yapım tarihleri belirtilmiştir. Diğer bazıları hakkında bilgi hayatta bulunan eski Bucalılardan alınmıştır. Ancak bu bulgular Buca'nın tarih içindeki gelişimine pek aydınlık getirmemektedir. Çünkü saptanabilen en eski bina tarihi 1838'dir. En yenisi ise 1934'tür. Aralarındaki yaş farkına rağmen her iki bina da farklı fakat üst düzeyde mimari değer yansıtmaktadır. Bundan da 19. yüzyıl başlarında Buca'da gelişmiş bir kentsel ortamın var olduğu anlaşılmaktadır (Erpi, 1987).

Yapılar, yerleşmiş bir üslup çerçevesi içinde, her birinin kuralları, oranları belirli tiplerin çeşitlenmelerinden ibarettir. Mimarın kişisel yorumu, genel üslubu etkilemeyecek ölçüde, ayrıntılarla kısıtlıdır (Erpi, 1987).

Buca'daki Konutlar Kategorik Özellikler İçermektedir

• Kat planları kareye yakın, belirgin bir geometrik düzen göstermektedir. Aynı geometrik düzen cephede de görülmektedir. Konut girişleri genellikle merdivenlerle yükseltilerek niş içine alınmıştır. Giriş, zemin katın yükseldiği örneklerde sahanlık ve merdivenle, bahçeli örneklerde ise bahçe yoluyla sağlanmaktadır.

• Giriş kapıları genellikle çift kanatlıdır. Malzeme olarak demir ve cam kullanılmıştır. Kapıların camlı kısmında dekorasyon motifler yer almaktadır. Bahçe kapılarında ise sadece demir malzeme kullanılmıştır.

• Pencere geniş, yüksek ve kareye yakın formdadır. Genellikle içe doğru açılan çift kanattan oluşmaktadır. Zemin kat pencereleri sokaktaki sosyal yaşantıya yakın olabilmek amacıyla düşük kottadır. Pencere kapatmak için malzeme olarak sac kepenk, ahşap panjur veya demir parmaklık kullanılmıştır. Erpi (1987), panjur ve kepenk kullanılmasında iklimin ve emniyet sorununun zorlayıcı iki etken olduğunu ifade etmiştir.

• Cumbasız konutlar 1, 1,5 ve 2 kattan oluşmaktadır. Genellikle toprağa tam ve yarı gömülü bodrum katı veya yaşama mekânı olarak kullanılan bir bodrum katı bulunmaktadır.

• Cumbalı konutlarda cumba, konut cephelerini hareketlendirerek sokakla olan görsel ilişkiyi kolaylaştırmıştır. Genellikle dekoratif motifli dökme demir konsollar ve cam malzeme kullanılmıştır.

• Cumbalı konutlar tam 2 kattan oluşur. Cumba üst katta yer alır. Toprağa tam gömülü bir bodrum katı vardır. Fakat bu kat yaşama mekânı olarak kullanılmaz, genellikle depolama işlevi görür ve toprağın üstündeki kısım 1 metreyi geçmez. Cephe üzerindeki pencere akalarına yerleştirilmiş küçük açıklıklar havalandırmayı sağlar (Erpi, 1987). Ayrıca zemin katının işyeri olarak planlandığı iki konut örneği de görmek mümkündür.

Levanten (Fransız, İngiliz, İtalyan, Alman, Avusturyalı, Macar) Malikâneleri

Başta İngilizler olmak üzere, yabancı uyruklu, büyük iş sahibi Levanten ailelerine ait malikâneler de Buca'nın konut mimarisinde önemli bir yer tutmaktadır. Önem sözcüğü burada sayısal çoğunluk değil, fakat bu yapıların mimarisi anlamında kullanılmıştır. Sakız türü konutların aksine, Levanten konutlarında bir ortak üsluptan söz etmek mümkün değildir. Mutlaka bir üslup belirtmek gerekirse bu, örneklerinin her biri başka türde "derleme" biçim ve form kompo-

zisyonu gösteren bir eklektizm olarak tanımlanır (Erpi, 1987).

Bu konutlar;

• Çevresine egemen yapılardır. Yüksek duvarlı bahçeler içinde yer almaları sosyal yaşantıda yerel toplumdaki uzak, kapalı bir toplum olarak yaşadıklarının bir göstergesidir.

• Bahçe tasarımında genellikle Anglosakson yaklaşımı görülmektedir. Bazı örneklerde bahçelerde girişin önünde dairesel barok tarzı bir havuz yer almaktadır.

• Girişlerde mermer kolon veya üçgen alınlık kullanılarak anıtsal bir ifade oluşturulmuştur.

• Cephelerde genellikle balkon çıkma görülmektedir. Çıkmalar, diğer yapılardan farklı olarak dökme demir konsollar yerine taş konsollarla desteklenir.

• Sınıfsal ayırım mekânlara yansımıştır. Hizmetlilere ait mekânlar ya yapı içerisinde hizmetli-

Şekil 4-5. Levanten malikâneleri.
(www.panoramio.com)
(www.egeninsesi.com)

odaları olarak tasarlanmış ya da bahçe içerisinde ayrı bir yapı olarak yer almaktadır.

Müslümanlara Ait Konutlar

Buca'da az sayıda da olsa bir Müslüman toplum yaşamaktadır fakat bu kesime ait belirgin bir mimarinin varlığını saptayamıyoruz. Müslüman mahalleleri, düzeni pek belli olmayan, "organik" sözcüğü ile ifade edilebilecek bir kent dokusuna sahiptir. Buca'nın Müslüman kesimi, kentin geçmişine kıyasla daha geç dönemde oluşmaya başlamıştır (Erpi, 1987).

Erpi (1987), Balkan devletlerinden 1820'lerden sonra hızlanıp gelişen ulusal hareketlerle dışlanıp içine kapanık küçük topluluklar halinde yaşantılarını sürdüren ve Rumelili olarak tanınan bu grupların gerek Anadolu gerekse Batı ile olan kopuklukları nedeniyle gelenek ve göreneklerinin de kısıtlı olacağını düşünmektedir ve genellikle tarım ve hayvancılıkla uğraşan bu kesimin Hıristiyan toplumun dışında izole edilerek Anadolu yerleşmelerinde gördüğümüz keskin çizgili Türk kültürü ve mimarisine paralel düzeyde bir ürün koyamamış olmalarının doğal karşılanabileceğini ifade etmektedir.

Yöntem

Bu çalışmada Buca yerleşimindeki yerli halka ait konutların giriş şemaları ve cephe düzen şemalarının analizleri sonucu oluşturulan konut kategorileri mahremiyet düzeyleri açısından araştırılmıştır.

Bu kapsamda ilk önce çalışma alanı olarak seçilen bölgede yaşayan toplumun sosyal yapısını ve kültürel ilişkilerini temel alan bir literatür taraması yapılmıştır.

Buca yerleşiminin tarihsel süreç içerisinde gelişen ve değişen toplum – konut ilişkileri, toplumu sosyal, kültürel ve fiziksel anlamda temsil ettiği düşünülen etnik grupların oluşturduğu kültürel kimlikler araştırılmıştır.

Daha sonra günümüze ulaşan ve çoğunluğunu Rumların oluşturduğu, başta Sakız üslubu niteliğindeki konutlar olmak üzere 87 adet konut analiz edilmiştir.

Görsel özelliklere ilişkin değişkenlerin değerlendirilmesi için yapılan analiz çalışmaları kapsamında yerleşme ölçeğinden sokak ölçeğine indirgenerek, konutlar ve sokak mekânları üzerinde bazı kategoriler elde edilmiştir. Bu değerlendirmede konut girişleri bazında; konut girişlerinin kullanım özellikleri, sokak ile kurduğu ilişkileri ve aynı yöntemle sokak bazında cephe düzenlerinin doluluk –boşluk oranları analiz edilmiştir.

Yapılan analiz sonuçları doğrultusunda konut girişleri ve cephe düzenlerinin; mimari çeşitlilik, kullanım sıklığı, sosyal yaşama katkısı, sokak ile arasındaki sınırlamalar vb. gibi değişkenleri belirlenmiştir. Bu değişkenler üzerine mahremiyet düzeyleri iki boyutta ele alınmıştır. Birincisi; konut girişi ve sokak ilişkisi, ikincisi ise cephe düzeni ve sokak ilişkisidir.

Mahremiyet düzeyine bağlı mekân ve cephe analizleri yapılırken, konutların mahremiyet kademelenmeleri karşılaştırmalı olarak değerlendirilecektir.

Analiz

Buca'da aynı dönemde, aynı çevre koşulları altında yaşamış olan değişik toplulukların kültürel yapısı, yaşadıkları binalara değişik şekillerde yansımakta, Rum evleri, Levanten malikâneleri ve Müslüman mahalleleri arasındaki farklılık bazen elle tutulurcasına somutlaşmaktadır (Erpi, 1987).

Sakız tipi olarak nitelendirilmekte olan konutların kendilerine özgü bir mimariye sahip oldukları ve içinde var oldukları Osmanlı toplum yaşantısından ve kültüründen etkilendikleri hissedilirken, Levanten malikânelerinde ise kullanıcıların sosyal statüsü, toplumsal yaşam içinde etkisi ve gücünü ifade eden bir mimari söylem gözlenmektedir.

Buca konut dokusunda var olan mimari çeşitlenmelerin, aynı fiziksel çevre içinde topluluklar arası psikolojik sınırları ve mekânlar arası ise fiziksel sınırları oluşturduğunu söyleyebiliriz.

Rapoport (2004), çevreyi bir ortam sistemi olarak kavramlaştırmış ve ortamların birbirine sadece mekânsal olarak değil, değişken karmaşık yollarla bağlandığını, bunları da yakınlık-uzaklık meselelerinin, bağlantıların ve ayrımların, sınırların belirlediğini ifade etmiştir. Bir ortam, içinde süregelen davranışların bulunduğu bir durumu tanımlayan bir muhitten oluşur. Bu muhitin sınırları, bunların nasıl işaretlendiği, buraya kimin girip çıkabildiği gibi şeyler kültürden kültüre değişir. Dolayısıyla ortamlar kültürel olarak değişkendir (Rapoport, 2004).

Sınır tanımları çok çeşitli formlardan meydana gelmiştir. Örneğin, tarihteki çoğu şehrin etrafı, giriş çıkışı kontrol etmek için duvarlarla çevrilmiştir. Asıl amaçları savunmayı sağlamaktır fakat başka amaçlar için de kullanılmışlardır. Toplum içindeki bireyler ve aile grupları ise yaşadıkları konutlarda çit, canlı bitkiler gibi çeşitli yöntemlerle sınırlar oluşturmuşlardır (Altman ve Chemers, 1986). Bu sınırların fiziksel olarak,

yapıları birbirinden ayırmakla birlikte insanlar içinde psiko-sosyal açıdan daha güvenilir bir ortam sağladığını söyleyebiliriz.

Buca yerleşiminde var olduğunu düşündüğümüz psikolojik sınırlar, kentin kurduğu karşılıklı ilişkiler sisteminin sosyokültürel, ekonomik ve politik yapısına dair ipuçları vermektedir. Fiziksel sınırlar ise konutların çevresindeki bahçe duvarlarının, pencerelerde demir parmaklıkların, panjurların ve cephelerde cumbanın kullanılması gibi farklılıklar göstermektedir.

Bütün bu sınırlar konut dokusu içerisinde bir mahremiyet olgusunun var olduğunu göstermektedir. Buca konutların mimari özellikleri incelendiğinde, bazı konutlarda güçlü, bazılarında daha zayıf da olsa mahremiyet olgusunun varlığı görülmüştür.

Konut girişi, cephe düzeni gibi özelliklerin sonucu Buca konutlarının, kendi aralarında mahremiyet açısından bir kademelenme oluşturduğunu söyleyebiliriz. Konut girişi ve sokak ilişkileri, giriş kapısının konumu üzerinden incelenmiş, cephe düzeni ve sokak ilişkileri ise, yaşama katları üzerinden, 1 katlı yapılarda zemin kat, 1,5 katlı yapılarda zemin kat ve bir kısmı yaşama mekânı olarak kullanılan bodrum kat ile zemin kat, 2 katlı yapılarda ise zemin kat ve 1. kat incelenmiştir. Cephede kullanılan sac kenpek, ahşap panjur, demir parmaklık gibi elemanların daha önceden de bahsettiğimiz gibi korunma amaçlı kullanıldığı bilinmektedir. Bu kullanıma sıklığının da Buca'nın sosyal yaşantısı içinde farklı mahremiyet sınırları oluşturduğu düşünülebilir. Zemin katın işyeri olarak kullanıldığı konutlar, özgün halini korumadığı (sonradan değişime uğradığı) düşünülen konutlar ile 1,5 ve 2 katlı konutlarda genellikle depo olarak kullanılan bodrum katları mahremiyet analizinde dikkate alınmamıştır.

Konut ve Sokak İlişkisi Tipolojisi

Konut girişlerinin sokak ile ilişkisini incelediğimizde girişleri; “ön cepheden doğrudan”, “niş içine yerleştirilmiş”, “merdiven ve sahanlıktan oluşan”, “ön cephe bahçeden” ve “yan cephe bahçeden” girişli olarak sınıflandırabiliriz.

Konut girişlerinde beş derecede mahremiyet kademelenmesi oluşmuştur. 5. derece, en düşük mahremiyet düzeyi; 4. derece, en düşük ikinci mahremiyet düzeyi; 3. derece, ortalama mahremiyet düzeyi; 2. derece, en yüksek ikinci mahremiyet düzeyi; 1. derece, en yüksek mahremiyet düzeyi olarak tanımlanmıştır.

Konut girişleri kapsamında Buca konutlarının kendi aralarında bir mahremiyet kademelen-

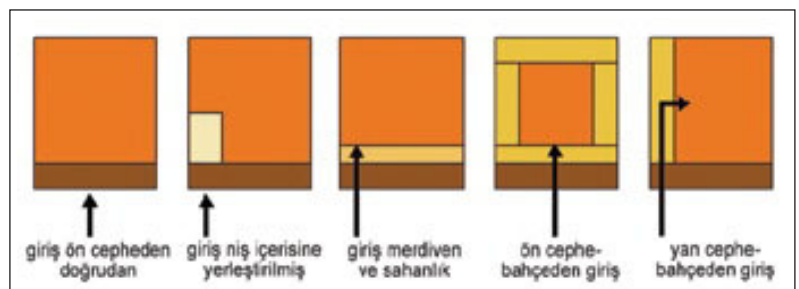
mesi oluşturduğu düşünüldüğünde, 5. derece, konut girişinin sokak ile doğrudan ilişki kurabildiği yapılar; 4. derece, konut girişinin sokak ile doğrudan ilişki kurabildiği, niş içerisine yerleştirilmiş yapılar; 3. derece, konut girişinin sokak ile arasında bir geçiş kuralı olan yapılar; 2. derece, mahremiyet gereksinimlerini karşılayan, konut girişinin dolaylı olarak sağlandığı fakat gizlenmediği, bahçe içerisinde korunmuş yapılar; 1. derece, yaşayanların üst seviyedeki mahremiyet gereksinimlerini karşılayan, konut girişinin dolaylı olarak sağlandığı, bahçe içinde korunmuş yapılar olarak kategorize edilebilir (Şekil 6).

5. dereceden mahremiyetin yaşandığı konutlarda giriş, ön cephe yüzeyinden doğrudan sağlanmış; 4. dereceden mahremiyetin yaşandığı konutlarda giriş, çoğunlukla zeminden yükseltilmiş, cephe yüzeyinden geriye çekilerek derin bir niş içine yerleştirilmiştir (Buca konutlarının diğer konutlara oranla en çok uygulanmış örnekleridir). Her iki konutta da yoldan basamaklarla ulaşılan bir yaşama katı (5. derecede bir ya da iki merdiven, 4. derecede ise beş ya da altı merdivene kadar çıkmaktadır) ile toprağa tam ya da yarı gömülü bir bodrum katın olduğu örnekleri görmek mümkündür. 3. dereceden mahremiyetin yaşandığı konutlarda bodrum kat tam kata dönüşmüş, zemin kata giriş kavisli merdiven ve demir korkuluklu bir sahanlık ile sağlanmaktadır. Ayrıca bu konutların bazı örneklerinde zemin kat ve bahçeden giriş olmak üzere iki girişin kullanıldığı da görülmektedir. 2. dereceden mahremiyetin yaşandığı konutlarda giriş ön bahçeden verilmektedir. Bahçe duvarları alçaktır ve duvarların üzerinde dekoratif demir parmaklıklar yerleştirilmiştir. 1. dereceden mahremiyetin yaşandığı konutlarda ise giriş yan cepheden verilmektedir. Bahçe duvarları genelde yüksektir ve konut girişi tamamen gizlenmiştir (Şekil 7).

Şekil 6. Konut girişleri mahremiyet düzeyi seması.

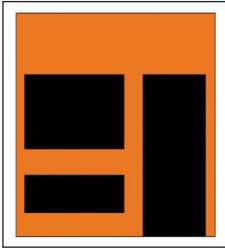
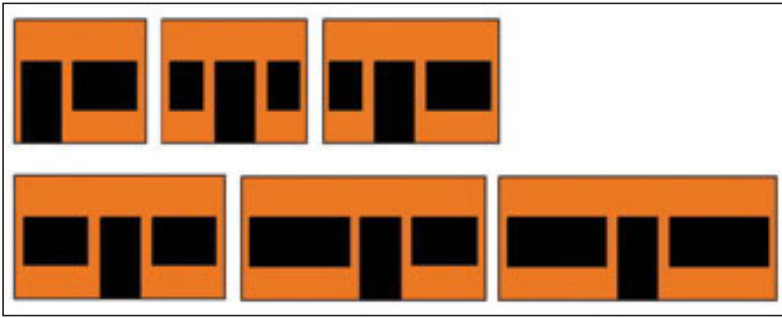
Şekil 7. Giriş – sokak ilişkisi tipolojisi.

Şekil 8. Cumbasız 1, 1,5 ve 2 katlı yapılarda cephe düzenlerinin mahremiyet düzeyi şeması.

Şekil 9. Cumbalı 2 katlı yapılarda cephe düzenlerinin mahremiyet düzeyi şeması.

Şekil 10. Cumbasız 1 katlı konutların cephe düzenleri; 2. derece mahremiyet düzeyi – cephe yüzeyini kaplayan bileşenler.

Cephe Düzeni ve Sokak İlişkisi Tipolojisi

Cephe-sokak ilişkisini incelediğimizde, cephe-leri cumbalı ve cumbasız olarak ikiye ayırabiliriz.

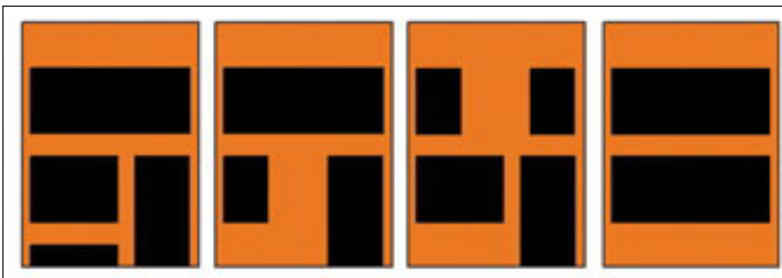
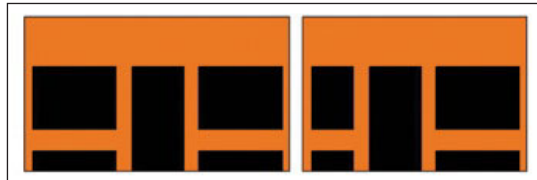
Cumbasız konutlar, zemin katta sac kepenk veya ahşap panjur kullanılan 1 katlı yapılar, bodrum katında (yaşama mekânı) demir parmaklık, zemin katta sac kepenk veya ahşap panjur kullanılan 1,5 katlı yapılar, zemin katta ve 1. katta sac kepenk veya ahşap panjur kullanılan 2 katlı yapılar olarak sınıflandırılabilir.

Cumbalı konutlar ise, cumbanın ön cephede yer aldığı, zemin katta demir parmaklık, 1. katta ahşap panjur ya da sac kepenk kullanılan 2 katlı yapılar, zemin kat ve 1. katta ahşap panjur ya da sac kepenk kullanılan 2 katlı yapılar ve cumbanın yan cephede yer aldığı, zemin kat ve 1. katta ahşap panjur ya da sac kepenk kullanılan 2 katlı yapılar olarak sınıflandırılabilir. Cephe

Şekil 11. Cumbasız 1,5 katlı konutların cephe düzenleri, 3. derece mahremiyet düzeyi – cephe yüzeyinde aralıklı yer alan bileşenler.

Şekil 12. Cumbasız 1,5 katlı konutların cephe düzenleri, 2. derece mahremiyet düzeyi – cephe yüzeyini kaplayan bileşenler.

Şekil 13. Cumbasız 2 katlı konutların cephe düzenleri, 1. derece mahremiyet düzeyi – cephe yüzeyini kaplayan bileşenler.

düzenlerinde cumbasız ve cumbalı konutlarda 3 derece mahremiyet kademelenmesi oluşmuştur. 3. derece en düşük mahremiyet düzeyi; 2 derece ortalama mahremiyet düzeyi; 1. derece en yüksek mahremiyet düzeyi olarak tanımlanmıştır.

Cephe düzenleri kapsamında cumbasız konutlar; 3. derece, bodrum kat cephe yüzeyinde aralıklı yer alan bileşenlerin kullanıldığı ve zemin kat cephe yüzeyini kaplayan bileşenlerin kullanıldığı yapılar; 2. derece, zemin kat cephe yüzeyini kaplayan bileşenlerin kullanıldığı yapılar; 1. derece, zemin kat ve 1. kat cephe yüzeyini kaplayan bileşenlerin kullanıldığı yapılar olarak kategorize edilebilir (Şekil 8).

Cumbalı konutlar ise; 3. derece, cumbanın ön cephede yer aldığı, zemin kat cephe yüzeyinde aralıklı yer alan bileşenlerin, 1. kat cephe yüzeyini kaplayan bileşenlerin kullanıldığı yapılar; 2. derece, cumbanın ön cephede yer aldığı, zemin kat ve 1. kat cephe yüzeyini kaplayan bileşenlerin kullanıldığı yapılar; 1. derece, cumbanın yan cephede yer aldığı, zemin kat ve 1. kat cephe yüzeyini kaplayan bileşenlerin kullanıldığı yapılar olarak kategorize edilebilir (Şekil 9).

Cumbasız konutlarda yaşama katı olarak genellikle zemin kat ve 1. kat, bazı konut örneklerinde bodrum kat da kullanılmaktadır. 3. dereceden mahremiyetin yaşandığı konutlar 1,5 kattan oluşmakta ve bodrum kat cephe yüzeyinde demir parmaklıklar ile zemin kat cephe yüzeyinde sac kepenk veya ahşap panjur kullanılmaktadır. Bodrum katı yaşama katı olarak kullanılmaktadır (Şekil 11). 2. dereceden mahremiyetin yaşandığı konutlar 1 veya 1,5 kattan oluşmakta ve zemin kat cephe yüzeyinde ahşap panjur veya sac kepenk kullanılmaktadır (Şekil 10-12). 1,5 katlı konutlarda depo olarak kullanılan toprağa gömülü bodrum katlarının analiz çalışmasında yer almadığı yukarıda belirtilmiştir. 1. dereceden mahremiyetin yaşandığı konutlar ise 2 kattan oluşmakta, zemin kat ve 1. kat cephe yüzeyinde sac kepenk veya ahşap panjur kullanılmaktadır (Şekil 13).

İzmir yöresine özgü Sakız üslubunun en belirgin olarak kullanıldığı cumbalı türlerde cumba çoğunlukla ön cephede yer alır. Cumbanın ön cephede yer aldığı konutlarda girişlerin niş içine yerleştirildiği, ön cephe bahçeden veya yan cephe bahçeden verildiği görülmüştür. Her iki konut türünde de bodrum kat toprağa tam veya yarı gömülü olduğundan, yaşama mekânı olarak kullanılmamaktadır.

Cumbalı konutlarda yaşama katı olarak zemin kat ve 1. kat kullanılmaktadır. Cumbanın

ön cephede yer aldığı, 3. dereceden mahremiyetin yaşandığı konutlarda zemin kat cephe yüzeyinde demir parmaklıklar, 1. kat cephe yüzeyinde sac kepenk veya ahşap panjur kullanılmaktadır (Şekil 14).

2. dereceden mahremiyetin yaşandığı konutlarda ise zemin kat ve 1. kat cephe yüzeyinde ahşap panjur veya sac kepenk ile zemin kat cephe yüzeyinde sac kepenk, 1. kat cephe yüzeyinde ahşap panjur kullanılmakta olduğu görülmüştür (Şekil 15). Cumbanın yan cephede yer aldığı 1. dereceden mahremiyetin yaşandığı konutlarda ise zemin kat ve 1. kat cephe yüzeyinde ahşap panjur ile 2. derece konutlarına benzer bir şekilde zemin kat cephe yüzeyinde sac kepenk, 1. kat cephe yüzeyinde ahşap panjur kullanıldığı örnekleri de görmek mümkündür (Şekil 16).

Sonuç

Bu çalışmada tarihsel ve kültürel öneme sahip bir kent olan Buca'nın mevcut yüzyıllık konut mimarisi üzerinde mahremiyet düzeyleri bağlamında bir tespit ve değerlendirme yapılmıştır. Ele alınan konutlar; kullanıcı özellikleri, sosyal ve kültürel değerler gibi faktörlerin tümünü kapsayan bütüncül bir yaklaşımla yorumlanmıştır.

Mahremiyet bulguları bize Buca'yı oluşturan konutların kullanımı hakkında ipuçları vermektedir. Yapılan analiz çalışmalarının sonuçları doğrultusunda, konut girişlerinin ve cephe düzenlerinin sokaktaki yaşantıyı konut içindeki yaşantıdan daha fazla etkilediğini düşünebiliriz. Konutların mimari yapısı görsel alanı etkilediği için komşuluk ilişkilerini ve aynı zamanda konut yaşantısının etkinliğini de artırmakta ya da azaltmaktadır.

Konut girişinin sokak hizasında cepheli olması konutun çevresiyle beraber sosyal yaşantıya doğrudan dahil olduğunu göstermektedir.

Konut girişinin bir niş içine yerleştirilmesi giriş ile sokak arasında kısmen fiziksel bir sınırlama oluşturmuş olsa bile konut içerisinde dış dönük bir yaşamın var olduğunu da göstermektedir. Çoğunlukla cumbasız konutlarda görülmektedir, fakat cumbalı konutlarda da örnekleri mevcuttur. Cumbalı konutlarda özellikle ön cephede cumbanın da yer alması, konut ile sosyal yaşantı arasındaki etkileşimi daha da güçlendirmektedir.

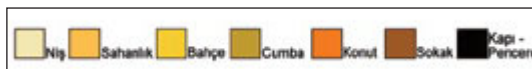
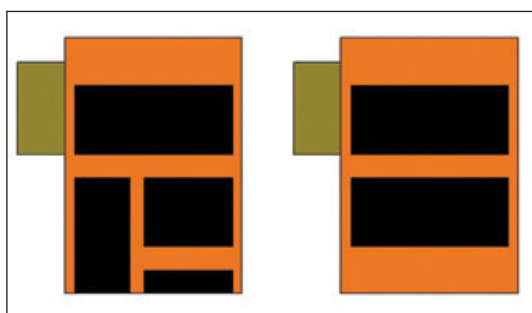
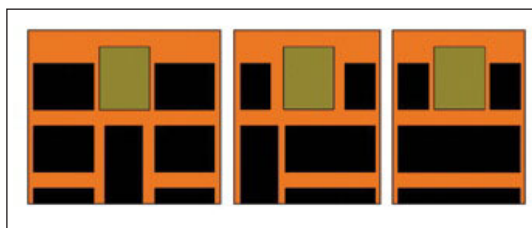
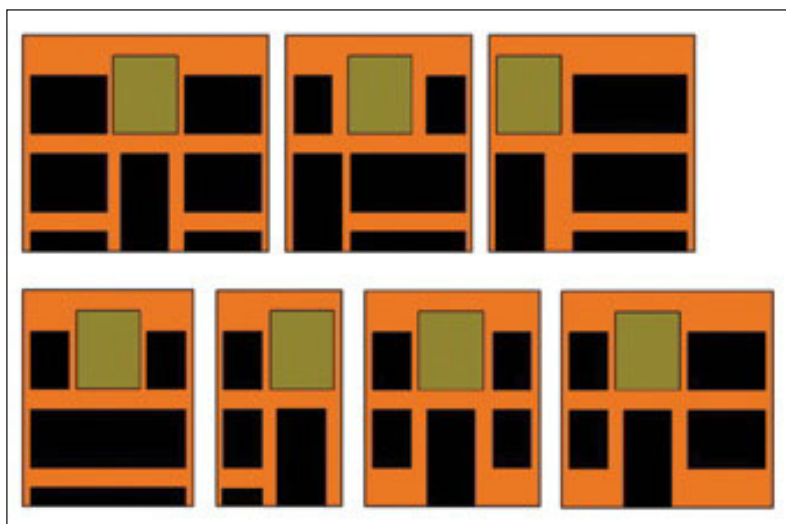
Girişin merdiven ve sahanlıktan oluşması ise sadece cumbasız konutlarda görülmekte olup konut ile sosyal yaşantı arasında çok belirgin olmasa da bir mahremiyet sınırı oluşturmaktadır.

Girişin bahçeden verildiği örnekler, cumbalı ve cumbasız konutlarda da görülmektedir. Bah-

çe genelde ön cephede bir avlu görünümündedir ve giriş ön cephede yer almaktadır. Bu durum konut ile sosyal yaşantı arasındaki mahremiyet sınırlarının belirginleştiğini göstermektedir.

Girişin yan cepheden verildiği örnekler ise sadece cumbalı konutlarda görülmektedir. Bu konutlara örnek olarak Sakız üslubundaki yerli halka ait konutların yanı sıra, Buca'nın varlıklı ailelerine ait konak ya da malikâne türünde yapıları da örnek gösterebiliriz. Bu örneklerde bahçe genelde konutu çevrelemekte ve konut girişi gizlenmektedir. Konutların bu derece gizlenmiş olması konut yaşantısının kentin sosyal yaşantısından soyutlandığını, mahremiyet sınırlarının tamamen belirginleştiğini göstermektedir. Cumbalı konutlarda sokak cephesinden ayrı bir konut girişinin verildiği az sayıda örnekler de mevcuttur.

Cumbasız tek katlı konutlarda çoğunlukla, 2 ya da 3 pencere aksı yerleştirilmiş, 3, 4 veya 5 pencere düzeni düzen görülmektedir. Pencere sayısının 6 ve 7'ye çıktığı yaygın cepheli 1 katlı ko-

Şekil 14. Cumbanın ön cephede yer aldığı 2-2,5 katlı konutların cephe düzenleri, 3. derece mahremiyet düzeyi – cephe yüzeyini kaplayan bileşenler.

Şekil 15. Cumbanın ön cephede yer aldığı 2,5 katlı konutların cephe düzenleri, 2. derece mahremiyet düzeyi – cephe yüzeyinde aralıklı yer alan bileşenler.

Şekil 16. Cumbanın yan cephede yer aldığı 2-2,5 katlı konutların cephe düzenleri, 1. dereceden mahremiyet düzeyi – cephe yüzeyini kaplayan bileşenler.

Şekil 17. Lejant.

nutlar ise geniş bir cepheye sahip olmalarından dolayı sokak cephesinin büyük bir kısmını oluşturmaktadır.

Bu örneklerde konut içinde yaşayan insanların mahremiyet ihtiyaçlarının diğer örneklerle göre daha yoğun olduğu, cephede sac kepenk kullanımının yaygın olmasından anlaşılmaktadır.

Cumbasız 1,5 katlı konutlarda, yükseltilmiş bodrum katında genellikle sac kepenk, zemin katta ise ahşap panjur veya sac kepenk kullanılmıştır. Bodrum katında demir parmaklık kullanılan konut örneklerinde de zemin katta benzer olarak sac kepenk veya ahşap panjur kullanıldığı görülmüştür. Yaşama katı olarak kullanılan bodrum katında demir parmaklık kullanımının, zemin katın oluşturduğu mahremiyet derecesini hafiflettiğini söyleyebiliriz.

Diğer 1,5 katlı konut örneklerinde zemin katta sac kepenk kullanımı daha yoğundur. Nadir de olsa 1 ve 1,5 katlı konutlara ilişkin zemin katta camın kullanıldığı örnekler de bulunmaktadır. Fakat bu örneklerin diğer konut örnekleri ile karşılaştırıldığında, sonradan değişime uğradığı, orijinalinde cam üzerine ahşap panjur veya sac kepenk kullanıldığı düşünülmektedir.

Cumbasız 2 katlı konutlarda ise genellikle zemin katta sac kepenk kullanılmasıyla birlikte üst katlarda ahşap panjurun kullanılmaya başlandığı örnekler ile her iki katta da aynı elemanların (sac kepenk veya ahşap panjur) kullanıldığı örnekleri de görmek mümkündür. 1 ve 2 katlı konutlarda, 1,5 katlı konut örneklerinde görülen demir parmaklık elemanların kullanılmaması mahremiyet gereksinimlerinin daha fazla olduğunu bize göstermektedir.

Cumbalı konutlarda çoğunlukla ana girişin her iki yanında ikişer pencere aksı yerleştirilmiş düzen görülmektedir. Cumbanın ön cephede yer aldığı konutlarda pencere sayıları 2, 4, 5, 6 ve 8'e kadar çıkmaktadır fakat cumbasız konut örneklerindeki gibi yaygın cepheler görülmemektedir. Pencere sayıları iki kata yayılmakta ve cumbanın konumuna göre önem kazanmaktadır.

Cumbasız konutlarda katlar arasında cephede kullanılan elemanların oluşturduğu mahremiyet kademelenmesi cumbalı konutlarda da aynı çeşitliliği göstermektedir. Genellikle zemin katta ve 1. katta aynı elemanların ve özellikle zemin katta sac kepengin kullanıldığı örneklerin yoğun olduğu görülmektedir. Bunun sebebi; cumbanın konut ve sokak yaşantısı arasında azalttığı mahremiyet düzeyinin dengelenme çabası olarak düşünülebilir. Ayrıca zemin katta ahşap panjurun daha yoğun kullanıldığı ve cumbasız konutlardan farklı olarak demir parmaklıkların da kullanıldığı görülmektedir.

Cumbanın yan cephede yer aldığı konutlarda ise giriş ön cephe bahçeden ve sokaktan ya da yan cephe bahçeden verilmektedir. Yan cephe bahçeden girişin verildiği örneklerde sokak cephesinde üçer pencere aksı yerleştirilmiş düzen görülmekte olup, cephede ahşap panjurların kullanılmasının konut ile sokak yaşantısı arasında bir mahremiyet düzeyi oluşturduğunu söyleyebiliriz.

Bütün bu düzenlerde yukarıda belirttiğimiz konut girişi kategorilerinin (ön cephe doğrudan, niş içine yerleştirilmiş, merdiven ve sahanlıktan oluşan, ön cepheden ve yan cepheden bahçeden girişli) hepsinin mevcut olduğu görülmüştür.

Bu makale ile dile getirilen çalışmaların gelmek istediği nokta, yukarıda da belirtildiği üzere farklı kültürlerin yansıdığı farklı konut yapısının mahremiyet sınırlarını yakalamaya yöneliktir. Bu sınırlar, kullanıcılar sayesinde bize belirli bir kimliğe sahip sosyal bir çevreyi önümüze sunmaktadır.

Sevde Korkmaz, Yüksek Lisans Öğrencisi
YTÜ Mimarlık Fakültesi Mimarlık Bölümü

Emine Köseoğlu, Y. Mimar
YTÜ Mimarlık Fakültesi Mimarlık Bölümü Araştırma Görevlisi

* Bu çalışma, birinci yazarın 2009-2010 öğretim yılında YTÜ Mimarlık Bölümü, Bina Araştırma ve Planlama Lisansüstü programında, Doç. Dr. Deniz Erinsel Önder tarafından verilmiş olan "Mekânsal Kademelenme" yüksek lisans dersinde hazırladığı dönem çalışmasından geliştirilmiştir.

Kaynakça:

- Altman, I., Chermes, M. (1986) *Culture and Environment*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Erpi, F. (1987) *Buca'da Konut Mimarisi*, ODTÜ Yay., Ankara.
- Lynch, K. (1960) *The Image of City*, The MIT Press, Boston.
- Rapoport, A. (1977) *Human Aspects of Urban Form*, Pergamon, New York.
- Rapoport, A. (2004) *Kültür, Mimarlık, Tasarım*, YEM Yayınevi, İstanbul.
- www.panoramio.com
- www.egeninsesi.com

Privacy Levels in Buca Houses

Architectural characteristics that constitute the physical dimension of Buca have emerged in different forms in various periods of time. Although many old towns have lost their unique architectural characteristics due to the rapid urbanization; in Buca, local architectural features of houses and the eclectic style in Levantine houses have been maintained. The aim of this study is to demonstrate how the socio-cultural features affected the use of houses and to examine the relationship between the houses and their close environment in terms of privacy concept. The houses in the old town have been examined and the houses are categorized in terms of privacy levels. The results show the evaluations about the effects of physical and locational features of the houses on the privacy levels they have.